

JUNAK SVOGA VREMENA ÉMILE ZOLA

1. Mladi dani Zolini

U četvrtak, 2. aprila 1840, zapisao je inženjer François Zola u svoju bilježnicu ove riječi: »U jedanaest sati rodio se mali Émile-Édouard-Charles-Antoine, naš sin«. A u četvrtak 30. istoga mjeseca: »U 4 sata Émilovo krštenje«. Bilo je to u Parizu, kamo se François Zola bio navratio zbog poslova koji su ga veoma zaokupili. Hoće da ostvari veliku zamisao: da sagradi kanal kojim će vodu iz rijeke Cause dovesti u Aix, kako bi stanovnici starodrevnoga grada i za vrijeme suše imali dosta vode. Godine 1843. nastanio se u Aixu, nastojeći zainteresirati »mjerodavne« za svoj projekt. Grdno se namučio dok mu to nije uspjelo. Radio je neumorno, a kako nije više bio mlad, ozbiljno je naudio zdravlju i umro iznenada u hotelskoj sobi u Marseilleu, kamo je bila pohitala i njegova mlada žena da ga njeguje. Umro je od upale pluća.

Bio je to čovjek nemirne ćudi, sposoban i marljiv, ali slabe sreće i sklon pustolovnom životu. Podrijetlom Talijan, odvjetak mletačko-zadarske porodice,⁹⁰ Zolin se otac istakao, kao vojni i naučni radnik (jednu inženjersku raspravu nagradila mu je padovanska akademija), a kad je Venecija potpala pod Austriju, napustio je vojsku i postao civilni inženjer. Radio je u Austriji, Holandiji, Engleskoj. Bilo mu je dvadeset i šest godina kada je tra-

⁹⁰ Pa bi zadarski Colići bili u srodstvu s Emilom Zolom.

sirao željezničku prugu od Linza do Gmundena, prvu željezničku prugu na evropskom kontinentu! Služio je kao oficir u Legiji stranaca, a bio bi zacijelo ostao u Alžiru da zbog jednog »romana« (spleo se s nekom udatom ženom) ne mora natrag u Evropu. Stigavši u Francusku, daje se odmah na silne pothvate: izradio je osnovu za utvrđenje Pariza, konstruirao nekoliko strojeva za jaružanje, hoće pregraditi marsejsku luku, sagraditi kanale i štošta drugo. Radi grozničavom brzinom kao da zna da neće ostarjeti. Na brzu se ruku i vjenčao s djevojkom koju je slučajno spazio prolazeći kraj crkve, i smjesta je zaprosio. Toliko ga je opčarala njezina ljepota. Gospođa Emilija, rođena Aubert, kći ličilačkog poduzetnika, bila je rodom iz Dourdana, u negdašnjoj pokrajini Ile de France, srcu Francuske.

Kad mu je umro otac, kojem će sačuvati harnu uspomenu, Émile Zola nije navršio ni sedam godina. Njegova se mati dala na posao da uz pomoć rodbine spasi muževu ostavštinu, no pri tom se zaplela u beskrajne procese koji su je upropastili. Dijete je raslo u teškim prilikama, ne znajući ipak za tegobe svagdašnjice. Mati ga je mazila, tetošila ga baka, imao je zgodne drugove, a divna okolica grada Aixa bijaše njegovo carstvo. Slučajni ovaj Parižlija nije nikada smetnuo s uma da je rodom iz Provanse. Do kraja života ostao je u duši svojoj južnjak, a mnogi njegovi romani svjedoče o neizbrisivim dojmovima iz mladosti. U jednoj pjesmi, koja je nastala još u koležu, žali što se nije rodio u starome rimskom gradu Aquae Sextiae (današnji Aix osnovali su Rimljani u II. stoljeću prije n. e.) a romani poput *Grijeha velečasnog Moureta* ili *Osvojenje Plasansa*, veličaju prirodu koja je povezana sa Zolinom mladošću. Predsjedajući godine 1892. banketu felibara, provansalskih pjesnika, u Sceauxu, Zola drži govor u kojem se ganutljivim riječima sjeća zavičaja. »I dan-danas – veli

slavni romanopisac koji je prevaleo pedesetu – i dan-danas sjećam se Aixa, kao da nikada nisam odanle otišao. Čim zaklopim oči nižu mi se u pameti slike zavičaja. Točno razabirem svaki kutić, svaki zid, svaki komadić pločnika koji je obasjan suncem. Vidim u duhu sve staze i puteljke u gradskoj okolini, male sivkaste masline, mršave mendule koje podrhtavaju pjesmom cvrčaka, isušene potoke i bijele prašnjave ceste. Sunce obasjava jarkom svjetlošću golo obzorje koje se veličanstveno pruža unedogled... » Ovu je sliku Zola nosio u duši kada je u svom radnom kabinetu u Parizu ili u Médanu dočaravao čitaocima *Rougon-Macquartâ* svoj rodni kraj.

Bilo mu je dvanaest godina kad su ga strpali u kolež. Tu je prvi put osjetio da život nije zabavan. U novom ambijentu teško se snalazio, a kako je bio povučen i bojažljiv drugovi su ga nesmiljeno mučili. Sve dok jednog dana ovo mučenje nije dozlogrdilo jednom suučniku: čvrstim svojim šakama on je Émila oslobodio i, premlativši nekolicinu mučitelja, pribavio jadnome djetetu respekt. Pri tom je i sam izvukao batina, ali je stekao vjernog prijatelja. Zola je, ganut do suza, sklopio sa svojim zaštitnikom prijateljstvo i poklonio mu sutradan punu košaru jabuka. Tako je započela veza koja će obojicu pratiti kroz život. Ovaj Zolin sudrug iz koleža u Aixu bijaše Paul Cézanne.

Sudeći po pismu što ga je upravio svojoj majci 1856. (ovo je najstarije Zolino pismo koje se sačuvalo), Zola je nervozno i tankoćutno dijete koje trpi zbog prevelike osjećajnosti. Užasno se uzbuđuje zbog neke sitnice, priznaje da je kriv, ali zaklinje majku da ne kaže ništa djedu i baki, kako se ne bi bez potrebe žalostili.

U to vrijeme Zola marljivo slaže stihove, a s njime se takmi i njegov prijatelj Cézanne. Izlijeću u okolicu, penju se

na okolišna brda, kupaju se u rijeci, opajaju suncem i vjetrom. U svojoj naprtnjači ne nose samo zairu koju će slasno pojesti, nego i knjige stihova kojima će zasladiti izlet. Recitiraju i vlastite proizvode i kuju veličanstvene planove o sjajnoj budućnosti. Mnogo godina kasnije Zola će ove mladenačke uspomene oživjeti u jednom romanu, a žalosno je da ga je baš ovaj roman, spomenik njegova prijateljstva sa Cézannom, otuđio od velikog slikara. Claude Lantier, glavni junak *Djela*, genijalni je slikar-novator, koji se uzalud bori da bi dosegnuo svoj umjetnički ideal. Cézanne je u tom licu morao prepoznati sebe (premda je Zola, crtajući sudbinu nesretnoga slikara, ocrtao i svoje umjetničke tjeskobe), a kako je Cézanne u svoj genij i sam sumnjao, a nije dočekao slave, morala ga je Lantierova sudbina neprijatno dirnuti.

Godine 1857. (Zoli je tada sedamnaest godina) umire baka, a teške materijalne prilike s kojima se bori njegova majka bivaju još teže. Ne znajući što će i kako će, gospođa Zola odlazi u Pariz ne bi li za svoga sina ishodila kakav stipendij. Neki se prijatelj pokojnog muža založio za stvar i Émile dolazi u jedan pariški licej kao stipendist.

Opet je nesretan, nesretniji no ikad. Njegovi su drugovi mnogo mlađi, rugaju mu se da je provincijalac, da ne zna čestito francuski. A taj provincijalac nema ni uglednih znanaca, ni zaštitnika, čini se da je i veoma siromašan. Koje li čudo ako mladome Zoli ne prija škola, ako mu je omrznuo otmjeni Lycée Saint-Louis, tako da na koncu konca nije položio ispit zrelosti.

U Parizu nije sklopio nijedno novo prijateljstvo. Marljivo dopisuje s drugovima što ih je ostavio u Aixu, a ponajviše sa Cézanneom, koji mu često odgovara u stihovima. Veliki slikar nije još otkrio pravi svoj poziv. Predlaže Zoli da za vrijeme praznika pljunu u šake i napišu veliku

historijsku dramu o Henriku VIII., a Zola mu javlja da je dovršio svoju prvu komediju.

Čini se, međutim, da su za vrijeme praznika imali prečeg posla, pa su na engleskoga kralja posve zaboravili. Vrativši se u Pariz, Zola dulje vremena pobolijeva (ne može se oporaviti od tifusa), a budući naturalist opaža svoju bolest i prati proces ozdravljenja. Pravi i bilješke, koje će mu poslužiti jednom za roman o župniku Mouretu (kad Serge ozdravljuje i vraća se životu). U isto vrijeme pogoršala se i njegova kratkovidnost: jednoga se dana lecnuo ne mogavši pročitati ulične plakate.

Za vrijeme bolesti često ga je mučila pomisao da je majci na teret. Da je činovničić u kakvom uredu! Ili da ipak pokuša sklepati maturu i svršiti tehniku, pa da postane inženjer, kao otac? »Nisi ti za tehničara, kao ni za činovnika!« veli on samokritički u jednom pismu iz godine 1859. A da ode na pravo i postane odvjetnik? Ljeti iste godine podnosi molbu da bude pripušten ispitu zrelosti. Pismenu je radnju dobro napravio, ali je stradao na usmenom dijelu ispita. Ne samo da nije znao kad je umro Karlo Veliki nego je s nastavnikom književnosti zapodio diskusiju, braneći svoje odjelito stanovište o La Fontaineu. Profesori prirodnih nauka i matematike uzalud se založiše za kandidata.

No Zola ne popušta. O praznicima marljivo uči i ponovo pristupa ispitu. Ovaj put u Marseilleu. No tu ga uopće ne pripuštaju usmenom dijelu, jer mu je pismena radnja ocijenjena s nedovoljno.

Vraća se u Pariz utučen i klonuo. Čita, piše stihove, pravi književne planove. Jedan dnevnik – *La Provence* – objavljuje pripovijest *Vila ljubavi*, jedno od najranijih Zolinih djela. Ta je »vila« identična s djevojkom u Aixu, koju je mladi Zola obožavao a da ona nije o tom ni pojma imala.

Čini se da je ta djevojka nadahnula sve Zoline spise onoga vremena, a trag joj se sačuvao u *Pričama Ninoni*, koje će izaći nekoliko godina poslije. Tu se nalazi i spomenuta novela.

U to doba čita Zola mnogo Micheleta. Oduševila ga njegova knjiga o ženi (*La femme*). Snuje djelo koje će slaviti čistu ljubav od prvoga susreta do braka. »Ljubio sam tek u snu – veli Zola pišući Cézanneu – a mene nikada nije nitko ljubio. Nikada, pa ni u snu! A ipak osjećam da bih mogao ljubiti svim srcem i svom dušom.«

Jadni se mladac osjeća osamljen i bespomoćan. »Bez imutka, bez zanimanja«, pa kako da se progura kroz život! Njegovi su zahtjevi skromni, želje umjerene, a ipak je sve to neostvarivo. Umoran je, umoran, a čekaju ga borbe, sve same borbe.

Budućnost je siva i nejasna. Obećali su mu neko mjestance, no valja biti strpljiv. Međutim treba živjeti, a kako? Gomilaju se književne osnove, redaju beskrajni stihovi, u kojima se veliča platonska ljubav, uzvišenija i snažnija od svih tjelesnih veza. Ljubljena je žena svetica, mado-na, a pjesnikova je ljubav vjerovanje. »U vijeku sumnje – piše Zola – čista ljubav može navesti čovjeka koji ljubi da povjeruje u boga i neumrlu dušu...« Zolin je književni ideal u to doba Musset. Čita i Cheniera, Sandovu, Hugoa. Od starih klasika – Shakespearea.

Konačno je dobio obećano mjestance. No posao ga ne zadovoljava, a zarada je minimalna, te nikako da se prehrani. Oh, da može zaraditi mjesečno sto franaka! »Da se samo negdje smjestim – veli 1860. u jednom pismu – da bih mogao nesmetano snatriti. Prije ili kasnije vratit ću se poeziji. Samo jedno želim: da se mogu posvetiti pjesništvu a da ne budem nikome na teret: Zadovoljio bih se komadićem kruha...«

A to nisu prazne riječi. Bilo je dana kada bi dvadesetogodišnji mladić, koji sniva o pjesničkoj slavi i veličini, bio sretan i presretan da mu je tkogod udijelio komadić kruha. Stanujući u mansardi, visoko nad golemim gradom koji je neprijateljski stran i beščutan, hvata vrapce, koje će ispeći i pojesti, a kruh namočen u ulje prava je poslastica. Ili jedna jabuka! Što sve nije odnio u zalagaonicu da smogne najpotrebnije! Koliko je puta morao ostati u postelji jer je založio jedino odijelo. A ipak ne popušta. Pišući u Aix veli doslovce: »Ako se posvetim književnom radu, rukovodit ću se geslom: sve ili ništa! Ne bih se htio povoditi ni za kim, nego pronaći neistraženi puteljak koji bi me odveo iz gomile suvremenih piskarala. Svako društvo ima svoju posebnu poeziju. Čovjek koji bi otkrio poeziju našega doba s pravom bi se proslavio.«

Da li je bezimena mladić u pariškoj mansardi zaista slutio da će osvojiti Pariz, Francusku i čitav svijet, otkrivajući u svojim djelima poeziju novoga doba? Poeziju velikih naučnih otkrića i socijalnih pokreta kojima je urodio vijek mašinizma, stvarajući novu ekonomiku?

Bilo kako mu drago, mladi Zola vjeruje u budućnost. Onako bijedan i napušten sokoli prijatelja Cézannea koji je došao u Pariz da uči slikarstvo, ali sumnja u svoj poziv. Godine i godine borio se s ocem, bivšim tvorničarom šešira, da bi mu dopustio da se posveti umjetnosti. A sada, kad je napokon postigao za čim je težio, nije sa svojim radovima zadovoljan. Dere slike i kida kistove jer ne može postići ono što mutno naslućuje. Novi likovni izražaj. Zola vjeruje i neće da se odrekne mladenačkih snova. Stanuje u prljavoj zgradurini, njegovi susjedi strašni su ljudi, no on će i ovu kušnju preturiti. Bio je očajan i bez volje dok nije znao kamo će i što će. Sada je kocka pala: postat će književnikom! Pa ako i put kojim se zaputio nije lagan, nego je posut trnjem i kamenjem, zamaman je cilj.

Obećali su mu neko mjesto kod nakladnika Hachettea. Radit će sedam sati dnevno i dobivati 300 franaka mjesečno. To će mjesto biti slobodno tek u veljači iduće godine. Dotle treba izdržati. Ta valjda neće umrijeti od gladi. O Novoj godini 1862. raznosio je posjetnice koje mu je povjerio dr. Boudet, član Medicinske akademije, kojeg je ganula mladićeva bijeda. Tako je Émile Zola dočekaao veljaču.

Onda je stupio u službu Hachetteu i počeo svoju karijeru zamatajući pakete. Nitko ne zna za njegove književne osnove, osim nekolicine drugova kojima se povjerio. No, mladić kojem su sada dvadeset i dvije godine, zna što hoće. Zna da hoće postati književnikom, slavnim književnikom. Otkrit će poeziju novoga doba koja čeka svoga pjesnika. Bit će junak svoga vremena! Sve je to prilično mutno, maglovite su Zoline zamisli, a ima u njima i proturječja. Nejasni su putovi koji vode k cilju, ali je cilj jasan. Bezimeni Émile Zola, koji kod Hachettea zamata robu, vjeruje u svoj talenat. Ne plaši se rada, spreman da se bori i da pobjeđuje.

2. Podne života

Četvrt stoljeća kasnije Zola je najčitaniji pisac u Francuskoj. Ostvario je velik dio svojih zamisli. Ciklus *Rougon-Macquartâ*, povijest jedne obitelji pod Drugim carstvom, približava se kraju. Netom je izdao *Zemlju*, petnaesti roman, koji je potakao silnu graju. No Zola je na to navikao. Koje Zolino djelo nije pobudilo sablazan? Zgražali su se ljudi kad je izašla *Thérèse Raquin* (bilo mu je tada dvadeset i sedam godina), a zgražali su se kad je stao hvaliti Maneta. No i prvak impresionističkog slikarstva morao se boriti za svoju umjetnost dok ga nisu priznali. Zoline

kritike uzvitala su silnu prašinu jer se pisac nije us-
trućavao kazati što voli, a što ne voli. Ta nije li jedan
svezak kritika koje su bile izašle u novinama, obrađujući
razne aktuelne pojave, prozvaao *Moje mr\nje!* A onda se
dao na posao da napiše prirodnu i socijalnu povijest jedne
obitelji. Oduvijek je snivao o velikim cikličkim djelima,
no pravo je čudo da se našao nakladnik koji je na taj pot-
hvat pristao. Od tog časa (neposredno nakon prusko-fran-
cuskog rata i pada Napoleona III) Zola kroči svome cilju
uporno i nepokolebljivo, objavljujući svake godine po jedan
roman. Stvorio je preko tisuću osoba koje se kreću u svim
društvenim slojevima; zašao je u sve zakutke modernog
života, posvijetlio u sve ponore, razotkrio rane koje dru-
štveno licemjerje pomno pokriva. Proglasili su ga prljavim
špekulantom i patološkim tipom, njegovo djelo pornograf-
skom literaturom najgore vrste. Osuđivali su ga u ime
morala, vjere i patriotizma, ali su se na koncu morali po-
kloniti njegovu geniju i priznati da su Zoline namjere bile
poštene. Književni prvaci onoga vremena: Flaubert i Gon-
court od starijih, vršnjak Daudet i neki mladi koji će se
doskora proćuti, kao Maupassant ili Huysmans, njegovi
su drugovi. Književne polemike početkom osamdesetih
godina dadoše mu prilike da raščisti neka načelna pita-
nja i razradi teoriju naturalizma. »Eksperimentalni ro-
man« i »ljudski dokument« sada su krilatice koje odjeku-
ju čitavim svijetom. Zolini spisi pobuđuju svuda strasne
diskusije. Neprijateljski glasovi nisu, istina, utihnuli, no
protivnici naturalizma gube na terenu i prelaze u defen-
zivu. Zola je poplavio tržište svojim knjigama, pojedina
djela doživljavaju nebrojena izdanja, prevode se na sve
kulture jezike, prerađuju za kazališta, kao što će se kas-
nije prerađivati za film.

Zolina je slava i službeno posvećena. Naturalistički pri-
povjedač, na kojeg su se toliko nabacivali blatom, nedavno

je odlikovan Legijom časti, a ljudi vjeruju da će doskora biti izabran u Akademiju. Vjeruje to i Zola, koji uporno kandidira, premda zna da su se »pod kupolom« ugnijezdili njegovi zakleti neprijatelji. Zola je predsjednik društva književnika, drži komemorativne govore, zastupa književnike i novinare prigodom raznih svečanosti. Jednome banketu, koji je priređen povodom *Doktora Pascala*, posljednjeg romana ciklusa, prisustvuje književna elita, a vladu zastupa Raymond Poincaré, ministar prosvjete. Drugom zgodom dočekat će ga u Engleskoj poput suverena, a njegov će lik sinuti nad Londonom prilikom vatrometa koji je priređen njemu u čast. U Rusiji je njegovo ime odavno poznato jer mu je Turgenjev prokrčio put. Nova se Italija ponosi Zolom jer mu je otac bio talijanskog podrijetla, a talijanski veristi u njega se ugledaju i smatraju se njegovim učenicima. Za se ga svojataju i oni koji se nisu na nj obazirali dok se morao boriti za opstanak. Njegova je slava tolika da smeta starim prijateljskim vezama. Književni drugovi koji se sjećaju Zolinih početaka instinktivno od njega odmiču, da ih njegova pojava ne bi zasjenila; da ih javnost ne bi svrstala među Zoline učenike koji tapkaju za majstorom i glavavom naturalističke škole.

Neke smeta i njegovo blagostanje. Eto na primjer Cézanne. Dok je Zola gladovao u pariškim mansardama, on je živio u roditeljskoj kući. Sada je Cézanne bohem koji svoje bohemstvo voli isticati, a Zola je bogataš koji stanuje u Médanu gdje je uredio ljetnikovac. Kupuje antikvitete i živi sređenim građanskim životom. Nekoć se borio svim silama da ne umre od gladi prije nego što će ostvariti svoje zamisli. Mučio se kao crv da prehrani majku i ženu koje su mu hrabro stajale o boku u najtežim časovima životne borbe. A Zola, dobar sin i dobar suprug, vraća im sada milo za drago, dijeleći s majkom i suprugom slavu i materijalno blagostanje.

»Htio bih živjeti na ladanju nedaleko velikog grada, spokojno i mirno. Da me ne more materijalne brige, da bih se mogao predati maštanju. Pa da mi je nekoliko prijatelja koji će sa mnom ćaskati i snatriti. Da mi je posao koji nije silom nametnut, nego izvire iz nutarnje potrebe. Da mogu slušati glas srca. Izvršiti svoj poziv...«

Tako je Zola u dvadesetoj godini života ocrtao svoj životni ideal, priznajući, međutim, damu nije svejedno što će ljudi reći i kako će suditi o njegovim djelima.

»Želio bih, istina, i to, da u ovu samoća dopre laskavi marmor odobravanja, kako bi moji dušmani zaškrgutali zubima...« Jadni mladić! Kolika je poniženja morao pretrpiti dok nije poželio ovakvu zadovoljštinu. A sada je, eto, u zreloj muževnoj dobi ostvario svoje mladenačke snove, život je, štoviše, pretekao i nadmašio najsmionije želje i nade.

Ljudi koji su slavnoga književnika intimno poznavali slažu se u tvrdnji da Zola nije bio sretan. Teško je izvojštio svoje uspjehe, mladost je zagnjurio u knjige, a čitav mu je život protekao u teškoj raboti. Postigao je slavu koja je zasjenila sve njegove suvremenike, no ta je slava zatrovana tolikim uvredama i tolikim klevetama da joj se pisac *Rougon-Macquartâ* ne može pravo radovati. Iza hladne maske beščutnog romanopisca koji u svojim djelima iznosi strahote i rugobe modernoga građanskoga društva, neosjetljiv i tobož ravnodušan, skrivao se tankočutan i nježan ćovjek, ženski osjetljiv i dobar.

Znaćajna je njegova ljubav prema životinjama. Pišući godine 1871. iz Bordeauxa, kamo je bio pošao u potrazi za egzistencijom, ne zaboravlja opomenuti ženu da pripazi na Bernarda, kako se ne bi prehladio. A kako je tek u Médanu mazio i tetošio staroga kudrova koji je tokom vremena postao ćlanom familije! A kad je za vrijeme svoga

progonstva u Engleskoj saznao da mu je crklo pseto, malo te nije zaplakao. Volio je sva božja stvorenja: i vrapca u dvorištu i miša u polju, a sa cvijećem i drvećem postupao bi kao sa živim bićima koja su čovjeku ravna. Zanimljiv je govor što ga je Zola održao jednom zgodom na skupštini društva za zaštitu životinja. U tom prigodnom govoru ogleda se Zolina filozofija života. »Ima trideset godina – rekao je on – što nisam napisao roman u koji ne bih stavio kakvu dragu životinju. Kada sam god progovorio o životinjama, govorio sam iz punoga srca. Kažu da ima ljudi koji ne vole životinje, ali to nije moguće. Ta zamislite na čas čovjeka samog: čitav bi se svijet smjesta pretvorio u golemu pustoš. Koje li šutnje, kojeg li mrtvila i tuge! Prigrlivši životinje mi smo na njih toliko privikli da ih ne bismo mogli odgurnuti od sebe a da pri tom ne istrgnemo komadić vlastitoga srca.« A govoreći na koncu o zadacima društva za zaštitu životinja, slavni je književnik završio ovo prigodno slovo pozivom svim državama i narodima da složnim silama porade za dobrobit životinja. »Pa kad jednom ne bude dozvoljeno mučiti konja ili pseto, mačku ili pticu, jadni će se ljudi možda postidjeti, uvidjevši da su se međusobno proždimali. Možda će postati bolji... »

U tim se riječima otkriva Zola kojeg su poznavali samo najbliži.

Najvolio bi da se može svakome ugoditi, da svi budu sretni, a mora se, eto, boriti, napadati i biti napadan! Pa ako mu je i njegov radni kabinet najdraže mjesto na svijetu, a rad najbolja okrepa, gotovo ga djelo nije zanimalo. Često bijaše nezadovoljan s onim što je stvorio, sudeći o svojim djelima strože od najstrožeg kritičara. Kažu da je rukopis *Germinala* predao mrzovoljasta lica, uvjeravajući nakladnika Charpentiera da stvar nije osobita! A nije to bila afektacija, nego tragični osjećaj čovjeka-stvaraoca koji

vidi i zna da je svako umjetničko djelo blijedi odraz umjetnikove zamisli.

Takvo je, dakle, lice i naličje Zolina uspjeha. Postigao je mnogo, više nego je želio, ali je i cijena velika. Oko godine 1888. Zola je slavan, ali ga obuzima tuga za mladošću koja je prošla u nepovrat, žali što je ostario a da nije živio punim životom. »Ima dana i tjedana – povjerava se Zola jednom prijatelju – kad čitavo moje biće razdire oluja. Žudim za nečim čega više nema i žalim, gorko žalim za onim što je zauvijek prošlo.«

Uto se javlja u Zolinu životu mlada djevojka, koja će njegovu egzistenciju stubokom promijeniti i uputiti književnu djelatnost novim pravcem. To je Jeane Rozerot, majka Zoline djece.

Mladi je Zola čeznuo za ženom kojoj će se predati sav, dušom i tijelom. No ideal kojim se zanosio bijaše odviše idealan a da bi ga mogao doseći, često i prečesto njegova je ljubav bila platonska, a Vila ljubavi, o kojoj priča u prvoj svojoj noveli, nije nikada sašla na zemlju. Neznanka iz Aixa, koja je nadahnula prve književne sastavke, njegova je Beatrice, za kojom nikada nije posegnuo. Dok Zolini drugovi, lakoumni mladi ljudi, nisu mnogo birali zadovoljavajući svoja čula, mladi je Zola ostajao po strani. Žalostilo ga je što su žene »poligamno« nastrojene, te, rekao bi, ne vode računa o nadzemaljskim vrlinama kojima ih je uresila njegova mašta. Kojeg li čuda da se ljubavne avanture mladoga Zole mogu na prste izbrojati. Vjerujući u ljubav koja otkupljuje i oplemenjuje, dao se čak na jalov posao da pridigne propalu žensku. Iskreno je zavolio jednu *lorettu*, ali je nije obratio. Roman je žalosno svršio, a svoje zgrade i nezgode pretočio je Zola u *Klaudijevu ispovijest*, koja ima autobiografski značaj.

»Ako čovjek voli ovakvu djevojku, ona će ga prezreti; ako je prezre, zavoljet će ga!« Tako je mladi Zola sažeo stečeno iskustvo.

»Ako te Gabrielle nadahne da napišeš roman – veli mu prijatelj kojeg je prenerazila brutalna iskrenost spomenute ispovijesti – uvjeren sam da taj roman neće biti tako žalostan.« Ta je Gabrielle buduća Zolina supruga, s kojom se vjenčao godine 1870., pozakonivši vezu koja je već postojala nekoliko godina. Gabrielle-Alexandrine Meley bila mu je vjernom družicom. Trideset i pet godina dijelila je sa Zolom dobro i zlo, nastojeći svakom zgodom da svome mužu olakša breme života. Zolini je prijatelji složno hvale: svi je poštuju i svi su uvjereni da je Zolin brak zaista sretan.

Slava i bogatstvo dovode sa sobom napasti, no Zola je odviše zaposlen i nesklon avanturama a da bi ga mondene i druge zavodnice mogle skrenuti s pravoga puta. A njegova supruga, koja je godinu dana starija od muža, pazi budnim okom da mu se koja žena odviše ne približi.

Ipak nije mogla spriječiti ono što se dogodilo. Oboje su blizu pedeset kad u Médan dolazi Jeanne Rozerot. Mlada djevojka sa ladanja, kći mlinara, otišla je od kuće jer ju je progonila maćeha. Gospođi je Zolinoj pomagala u kućanstvu, a uz to je i šila. Bila je mlada, zgodna i simpatična. Skromna seoska ljepotica, kojoj je bilo dvadeset godina, nije mogla ni pomisliti da će oko slavnoga pisca zapeti na njenoj mladosti i miloti. Ali »podnevni demon«, kako bi rekao Bourget, prišapnuo je Zoli da je to posljednja prilika koju mu život pruža, posljednja šansa, ako hoće da se otrese dotadašnjeg vegetiranja. Popustio je napasti, a mlada je žena, osupnuta ljubavlju kojoj se nije ni u snu nadala, pristala da bude Zolinom ljubavnicom.

Otišla je iz Médana i nastanila se u Parizu. Zola ju je stalno posjećivao. Diskretna ljepota mlade djevojke, prirodna gracija i djetinje povjerenje kojim se predala Zoli – sve je to probudilo i prekalilo njegovu ljubav, oslobodivši je vulgarne požude. A kada mu je rodila dvoje djece – najprije kćer, a onda sina – Zola je okusio sreću koju dotada nije poznavao.

No i tu sreću valja otkupiti. Zola je čovjek lojalan, mrska mu je svaka himba, svako pretvaranje. No zar da ostavi ženu s kojom je proživio toliko godina? Da smrtno pozlijadi onu koja mu je uvijek bila vjeran prijatelj? Treba, dakle, tajiti, skrivati se i lagati. No Zola ne umije lagati. Upozorena anonimnim pismom, Gabrielle navaljuje na muža, a on se brani. Ona odlazi od kuće, a prijatelji je Zolini jedva dovode natrag. Bura, međutim, ne jenjava. Ljubomorna je supruga provalila u pisaći stol i pronašla pisma što ih je Jeanne Rozerot pisala njenome suprugu. U svom bjesnilu baca pisma u vatru, a Zola šuti. Traži od muža da prekine s »onom ženskom«, ali Zola ništa ne obećaje jer zna da je prekasno. Žali suprugu, no žali i sebe, misleći na Jeanne i na svoju djecu. »Reci mojoj malo Denisi da je njezin tata jako zaokupljen i da je silno voli, ako i svakog dana ne dolazi. Misli na nju i na sve vas svake večeri i svakoga jutra. Vi ste moja molitva«. Preko ljeta njegova djeca borave s majkom nedaleko Médana, gdje ih je Zola smjestio da mu budu što bliže. Kad god je sam u kući odlazi na tavan ne bi li odanle ugledao s pomoću dalekozora, koji je u tu svrhu kupljen, svoje mile i drage. »Nisam sretan – veli Zola u jednom pismu – ovaj me dvostruki život nagoni na očaj. Zato te molim da budeš dobra kao uvijek i da se ne ljutiš kad stvari ne teku onako kako bih želio. Maštao sam kako ću usrećiti sve svoje bližnje, a sada vidim da je to nemoguće. Da znaš koliko zbog toga patim...«

Ipak se toliko pomladio da se prijatelji ne mogu načuditi kako dobro izgleda i kako je vitak (pravio je kuru za mršavljenje, a sada pomno pazi na liniju). Pa i sam izraz lica postao je nekako veseliji. Nije to više sumorna maska naturalističkog romanopisca koji razotkriva ljudske poroke i društvene mane. I onda još nešto nečuveno: Zola je počeo ljenčariti! Nije više prikovan za pisaći stol, marljivo šeće, dao se na biciklistiku (dvokolica je u ono vrijeme velika tehnička novost), a preko ljeta 1889. odlazi čak na oporavak. Te godine nije objavio nijedne knjige! No sve što je kasnije napisao prožeto je ovim doživljajem, koji je pisca *Rougon-Macquartâ* preobrazio, otvorivši mu posve nove vidike. Klotilda u posljednjem romanu ciklusa jest Jeanne Rozerot, a Zola je dr. Pascal. Nova će djela otkrivati novoga Zolu koji zanosno kroči u budućnost, propovijedajući četiri evanđelja, od kojih je prvo Plodnost, kult života.

Doktora Pascala, roman koji sažima i zaključuje čitav ciklus, posvetio je pisac uspomeni svoje majke i svojoj dragoj ženi. No Jeanni Rozerot napisao je rukom ovu posvetu:

»Ljubljenoj mojoj Jeanne – mojoj Klotildi, koja me obdabila kraljevskom gozdom svoje mladosti i vratila mi trideset ljeta, davši mi Deniz i Jacquesa, dragu moju djecu, za koju sam napisao ovu knjigu, da bi znali jednoga dana kako sam obožavao njihovu majku.«

To je spoznala i gospođa Zola koja se konačno pomirila sa sudbinom i prigrlila djecu. A nakon tragične smrti Zoline poduzela je sve što je bilo potrebno da bi djeca mogla nositi očevo ime, budući da ih Zola prije petnaest godina nije mogao adoptirati.

Pišući povijest Zolina života, Denise Le Blond-Zola trunuto joj zahvaljuje. »Naša je zahvalnost neograničena –

veli Zolina kći – nikad nećemo moći dovoljno zahvaliti na golemom daru koji nam je dala, obdarivši nas slavnim imenom koje nam je udes uskratio. A slavno ovo ime ti- suć nam je puta vrednije jer nas podsjeća na svu onu pažnju i ljubav kojom nas je naš otac obasipao.«

3. »Optu\ujem...«

Danas je teško zamisliti kako je pravosudna zabluda, zbog koje je stradao nedužan čovjek – kapetan Dreyfus, optužen zbog špijunaže u korist jedne strane države – tako silno odjeknula u francuskom javnom životu da je Francuska došla na rub građanskog rata.

Čitava je Francuska bila razdijeljena u dva protivnička tabora koji su se mrzili iz dna duše. Kao da se vratilo doba vjerskih ratova između katolika i hugenota! Pravo je čudo da krv nije potocima tekla, toliko su se strasti bile razularile. Razdor je zašao u sva društva i organizacije, a nije poštedio ni obitelji, članovi jedne te iste obitelji režali bi jedni na druge, stari prijatelji postali su odjednom krvni dušmani (Cézanne, stari Zolin prijatelj, nije o Dreyfusu htio ni čuti); na svim javnim mjestima dolazilo bi stalno do sukoba. Ulične prepirke i tučnjave bijahu na dnevnom redu. Tukli su se i đaci u koležima, a nikada u Parizu nije bilo toliko »časnih afera«. Mnogi od tih dvoboja krvavo su završili, a tko da izbroji sve izgrede! Svaka je kavana, svaka je gostionica imala svoju »farbu«, svaki trgovac i obrtnik morao se opredijeliti za drajfusovske i antidrajfusovske mušterije.

No hoćemo li razumjeti pravo značenje Dreyfusove afere, moramo se zagledati iza kulisa. Moramo znati da je slučaj kapetana Dreyfusa potakao mnoga načelna pitanja, slu-

žeći kao povod općem političkom obračunavanju koje je prodrimalo temeljima Treće republike. A borba se nije vodila zbog ove ili one ličnosti, ovoga ili onog detalja, nego se radilo o čitavom sistemu, a time je objašnjena i besomučna žestina kojom su protivnici jedni na druge navaљivali. Sam Dreyfus postao je doskora simbol ove borbe, a njegovo ime slučajna krilatica.

Od toga doba proteklo je preko pola stoljeća, a nad svijetom su prohujali toliki sudbonosni događaji da nije čudo ako se današnja javnost ne sjeća potankosti afere (pisali su je s velikim A) koja je devedesetih godina prošloga stoljeća, pa i kasnije, odjeknula svijetom.

Evo što je na stvari. Godine 1894. jedan je francuski oficir, Alfred Dreyfus Alzašanin, židovskog podrijetla, optužen da je izdao Njemačkoj neke tajne dokumente. Na osnovu indicija (kao generalštabni kapelan imao je uvida u stvar, a teretili su ga i grafološki stručnjaci) Dreyfus je koncem iste godine osuđen, degradiran i otpremljen u kažnjeničku koloniju u Cayenne. Njegovi su prijatelji zapodjeli smjesta akciju da postignu reviziju procesa, a njegov brat nije žalio troška.

Doskora se pokazalo da nešto nije u redu i da je, u najmanju ruku, Dreyfus osuđen naprečac. Očigledno nastojanje vojnih vlasti da stvar bude zabašurena, potaklo je drajfusovce da postupe energičnije. Borba je doskora prešla na političko područje, poprimivši tolike razmjere da je bilo nemoguće ostati neutralan. Svaki javni radnik morao se priključiti jednoj struji i postati *dreyfusard* ili *antidreyfusard*. Protiv Dreyfusa bijahu konzervativni krugovi kojima su republikanske institucije trn u oku, desničari sviju dlaka, a dakako i vojska koja je izravno tangirana. Priznati da je Dreyfus nedužan, značilo je priznati da je počinjena grdna pogreška, zapravo čitav

niz pogrešaka, i kompromitirati neke istaknute ličnosti koje su stjecajem prilika zapletene u tu aferu. Bilo je stoga rodoljuba koji se nisu pitali da li je Dreyfus kriv, nego su ga proglasili krivim da ne bi okrnjili ugled francuske vojske i francuskog pravosuđa. Drugi su naprotiv smatrali svojom patriotskom dužnošću da raščiste ovu stvar, kako bi s domovine skinuli ljagu i dokazali svijetu da u Francuskoj suci mogu, istina, pogriješiti (ta nitko nije savršen), no javni je moral dovoljno jak da ovu zabludu ispravi. Oko Dreyfusa zakvačili su se »ljevičari« i »desničari«, internacionalci i nacionalisti, masoni i klerikalci, građanski intelektualci, liberali i pristaše vojne diktature..., a razumljivo je da su se za Dreyfusa (koji je – mimo-gred spomenuto – bio bogat čovjek) svojski založili Židovi. Bilo im je do toga da se antisemiti u Francuskoj i drugim zemljama ne bi Dreyfusom mogli poslužiti za protužidovsku propagandu. Valja, međutim spomenuti da se najširi slojevi naroda nisu mnogo uzbuđivali, a socijalistički vođe (kao na primjer Guesde) svakom su zgodom isticali da je spor zbog Dreyfusa nutarnja stvar buržoazije, pa se ne tiče puka.

I tako je ličnost jednoga prognanika, koji je čamio na Vražjem otoku, potisnuta sasvim u pozadinu. Njegova lična sudbina učinila se ljudima nevažnom ako je usporedimo s velikim političkim interesima koji su se tim povodom sukobili.

Pristaše Dreyfusa bili su isprva u manjini. Raspirujući protužidovsku kampanju antidrajfusovci odvrćahu pozornost od samog procesa i eventualnih nepravilnosti. A svjetska je štampa podigla toliku graju da su Dreyfusovi protivnici, citirajući listove iza kojih je stajao strani kapital, dokazivali općinstvu da su se protiv Francuske urotile razne »mračne sile« braneći jednog izdajicu. Još malo i

svi će drajfusovci biti proglašeni narodnim izdajicama, dok su pravi Francuzi jedino u taboru Dreyfusovih protivnika...

Dok su drajfusovci skupljali materijal za reviziju procesa, generalštab je nastojao svim silama da naknadno dokaže Dreyfusovu krivnju. Ipak je bivalo sve jasnije da je Dreyfus žrtva nesretnih okolnosti. Potpukovnik Picquart, kojemu je povjerena zadaća da prikupi podatke koji terete Dreyfusa i tako potkrijepi osudu, otkriva senzacionalnu činjenicu da pismo (glasoviti *bordereau*, na temelju kojeg je Dreyfus osuđen) nije pisao Dreyfus, već netko drugi. Otkrio je i krivca – majora Esterhazyja, mjesto kojega je kapetan Dreyfus došao na optuženičku klu pu. Picquart smjesta izvješćuje svoje poglavare, očekujući da će protiv Esterhazyja biti poveden postupak.

No što se dogodilo? Picquart je poslan u Tunis, gdje su mu povjerene razne opasne misije, ne bi li nastradao životom i zauvijek zašutio! Onima koji su u taj mah vedrili i oblačili bilo je glavno da o Picquartovu otkriću javnost ništa ne sazna i da tako ugled vojske bude sačuvan. Neka nedužan čovjek, međutim, pati, neka bude osramoćen on i njegova obitelj, neka Dreyfusovi prijatelji budu i dalje smatrani izdajnicima domovine, dok pravome izdajici, koji se također ne može podičiti francuskim imenom, nije ni vlas pala s glave. Glavno je da se očuva vojni prestiž i zaštite sukrivci spomenutog majora. Zahtjev za reviziju Dreyfusova procesa bude odbijen, a senator Scheurer-Kestner, jedan od najuglednijih drajfusovaca podnosi interpelaciju. Uto se javlja Zola, objavljujući u listu *L'Aurore* otvoreno pismo Predsjedniku republike, u kom obrazlaže logičnim slijedom činjenice i plamenim riječima Dreyfusov slučaj, ističući svoje uvjerenje da je Alfred Dreyfus nedužan. To je pismo poznato pod imenom *J'accuse* (*Optu\ujem*): genijalni ovaj naslov izmislio je urednik lista

Clemenceau, budući da se ta riječ u tekstu često ponavlja, a Zolin je naslov (*Otvoreno pismo, upućeno gospodinu Predsjedniku republike*) bio odviše blijed i predugačak.

Zolin je članak izašao 13. II. 1898.; istoga mjeseca Zola je stavljen pred sud, a porota ga je osudila zbog uvrede vojske. Kada je izlazio iz sudnice bijesna ga je masa htjela linčovati. Evo kako jedan očevidac, glasovita novinarka Severine opisuje ovaj prizor: »Bio je nespretan i kratkovidan, smiješnom gestom držao je ispod pazuha kišobran, a svaki je pokret odavao čovjeka koji je navikao da živi među knjigama daleko od ljudske vreve. No kad je silazio stepenicama Pravosudne palače opkoljen bjesomućnom krikom i vikom, a sa svih su mu strana prijetili uzdignuti štapovi, učinilo mi se kao da niz stepenice silazi kralj, a dvorani ga njegovi pozdravljaju isukanim sabljama... Nikada nisam u životu vidjela nešto slavnije«.

Cavaignac, ministar rata, hoće dokazati Dreyfusovu krivnju, objelodanivši pismo njemačkog vojnog atašea u Parizu von Schwarzkoppena. No Picquart, koji je međutim dotjerao do pukovnika, drži da je ovo pismo krivotvoreno. Picquart mora opozvati svoju tvrdnju, a da bude mekši, šalju ga u mirovinu. No poštenjačina Picquart ne popušta. Nije popustio ni onda kada su ga uhapsili i zatvorili. *La vérité est en marche et rien ne l'arrêtera* >ova Zolina rečenica, bojni poklik drajfusovaca, sada se obistinjuje. Istina sebi krči put, a kako su stvari krenule – nitko je neće zaustaviti. Tobožnje pismo njemačkoga atašea nespretan je falsifikat, a jedan viši oficir – pukovnik Henry – konačno priznaje da je on krivac. Strpali ga u preventivni zatvor, a sutradan ga našli prerezana grkljana. Sudio si je sam. To je bilo ljeti iste godine (1898).

No prije toga (18. VII.) Zola je ponovo osuđen pošto je proces zbog formalnih razloga obnovljen. Skandalozni pri-

zori s pariškog procesa ponovili su se sada u Versaillesu. Zola je osuđen na godinu dana tamnice i 3000 franaka globe, a bijesna svjetina koju predvodi Liga domoljuba prijeti mu smrću. Paul Déroulède, slabi patriotski pjesnik i još slabiji političar, postavlja zahtjev da »Talijan« bude protjeran iz Francuske. »Napolje«, dovikuju Zoli za vrijeme rasprave, »u Veneciju!«.

Popuštajući nagovoru prijatelja, Zola bježi iz Francuske da bi drajfusovcima sačuvao mogućnost da u zgodan čas stvar ponovo pokrenu. Bježi, poražen i slomljen tolikim nepravdama, a sama činjenica da odlazi krišom poput zlikovca užasno ga ponizuje. Sklonivši se u London, Zola se neprestano raspituje kad bi se mogao vratiti. Sada mu je draži i zatvor od ovoga jadnoga progonstva. Zabrinut je i za svoju obitelj koja je zbog njegova držanja mnogo prepatila, a pokušaj nekoga Judeta da zablati uspomenu njegova oca, Zole se toliko dojmio da je zaplakao kao malo dijete.

Međutim se približila revizija Dreyfusova procesa. Dreyfus je iz kažnjeničke kolonije dopremljen u Evropu da bude izveden pred ratni sud u Rennesu. Francuska javnost još je uvijek silno uzbuđena. No istina kroči naprijed i nitko je ne može zaustaviti. Veliki dio francuske javnosti priklanja se sada drajfusovcima. Zolina je optužba prodrmala savjest neutralaca koji se nisu htjeli pačati u stvar, a Picquartova otkrića, smrt krivotvoritelja Henryja i drugi neki događaji stvaraju novu situaciju. Protivnici Dreyfusa još uvijek bijesne, ali se stvar maknula s mrtve tačke, pa ima nade da će Dreyfusu biti dana zadovoljština.

Zola je nestrpljiv. Ne vjeruje pravo u reviziju procesa. 27. IV. 1899. javlja prijatelju Mirbeauu da će se vratiti, pa kud puklo da puklo. Dosta mu je tog skrivanja. Uto dolazi iz Francuske vijest da je kasacioni sud poništio Drey-

fusovu osudu, a Zolin nakladnik Fasquelle žuri se sa svojom suprugom u London da Zoli javi veselu vijest i da ga povede kući.

Zola je željan mira i počinka, htio bi se vratiti svome književnom poslu. No protivnici ga sile da nastavi borbu koju je zapodio, a savjest ga potiče da početo djelo, kraju privede. Tek što se vratio kući uzima pero u ruke, jedino svoje oružje, i opravdava svoje držanje. Kao govornica služi mu dnevnik u kom je izašao i *J'accuse*. Nakon procesa u Rennesu ne može pritajiti svoje gnušanje. »Kad jednom bude objavljen potpuni izvještaj ove rasprave – veli Zola – neće biti odurnijeg spomenika ljudske gnusobe.«

Što se dogodilo?

Dreyfus je vraćen u Francusku i ponovo suđen. Rasprava je u Rennesu trajala mjesec dana. Atmosfera je nabita elektricitetom, a Dreyfusov branitelj Labory, koji je branio i Zolu, ranjen je hicem iz revolvera na samom ulazu u zgradu gdje se vodila rasprava. Atentatoru je uspjelo umaći, a nikada se nije moglo ustanoviti tko je pucao, Dreyfus je ponovo proglašen krivim, ali su uzete u obzir olakotne okolnosti. Krvave li ironije! »Nevin čovjek dvaput osuđen – veli Zola u otvorenom pismu Dreyfusovoj ženi – učinio je više za ideju pravde i solidarnosti nego filozofske rasprave i humanitarne teorije kroz posljednjih stotinu godina.« A govoreći o Dreyfusovoj djeci Zola veli: »Ponosit će se njegovim imenom, imenom stoičkog junaka kojeg je patnja neizmjereno oplemenila i uzvisila.«

No kada je – kratko vrijeme zatim – Dreyfus pomilovan, Zola energično prosvjeduje. Ovim se pomilovanjem Dreyfusu oduzima posljednja mogućnost da svoju nekrivnju dokaže pred sudom. Ne treba on nikakove milosti već zadovoljštinu! Ipak je Alfred Dreyfus dočekao čas kad mu

je pružena potpuna zadovoljština: šest godina kasnije 12. VI. 1906. – svečano je rehabilitiran i vraćen u vojsku. Pri tom je unaprijeđen za majora i odlikovan Legijom časti, koja je Zoli bila oduzeta jer se za Dreyfusa zalagao. Zoli nije bilo suđeno da doživi ovaj trijumf, koji bi ga zacijelo nagradio za ono što je proživio boreći se za istinu i pravdu.

Kada je Zola koncem 1897. odlučio da zauzme stanovište u Dreyfusovoj aferi nije zacijelo slutio da će ovaj korak poremetiti redovni tok njegova života i koliko će morati da prepati on i njegovi bližnji. Ipak se ne može reći da nije zrelo promislio prije nego što će dignuti glas u prilog čovjeka koga su s nepravom poslali u Cayenne da okaje djelo koje nije počinio.

Kada je godine 1894. Dreyfus prvi put izveden pred sud; Zola je bio odsutan, a sudeći po onome što je čuo i čitao, mislio je on kao i drugi da je osuđeni oficir zaista kriv. No protužidovska hajka koju su povodom procesa zapodjeli neki krugovi nije mu se svidjela. Vrativši se u Pariz objavljuje u *Figaru* članak, u kojemu prosvjeduje protiv rasne mržnje: ako je Dreyfus izdajica nisu tome krivi Židovi!

Slučajno je onoga dana kad je Dreyfus degradiran Zola bio pozvan Daudetovima na večeru. Léon Daudet, sin slavnoga pripovjedača, zanosno je referirao o manifestacijama što ih je tom zgodom priredila rodoljubiva javnost. Zolu je to pričanje neprijatno dirnulo; neka je taj čovjek sto puta kriv, ne valja huckati krvožednu masu protiv jadnika koji će svoj grijeh ionako okajati.

Nakon nekog vremena posjetio ga je Bernard Lazare, mlad i agilan novinar, koji je prvi posumnjao da se protiv Dreyfusa nije korektno postupalo. Izdao je i brošuru u kojoj je izložio svoje sumnje, nastojeći zainteresirati ugledne javne radnike, u prvome redu književnike. Vrijedno

je istaknuti da Bernard Lazare Zolu nije uvjerio da je Dreyfusu nanesa krivica, ali je potakao njegov interes, što je Zola o toj stvari dulje razmišljao, to mu se pozadina ove afere činila sumnjivijom. Odviše ga je podsjećala na vašarske romane! A kad je na jesen 1897., vrativši se iz Médana, saznao od odvjetnika Lebloisa, prijatelja Picquartova, da je onaj *bordereau* napisao po svoj prilici major Esterhazy, Zola počinje vjerovati da je Dreyfusu učinjena strahovita nepravda.

Zola nije političar. Maska mu je dnevna politika, njene sitničave intrige i lični interesi. Uvijek se držao po strani, pa i onda kada bi kojim djelom (*L'Assomoir*) nehotice zadio u političku borbu. Držao je da književnik – služeci istini – može i mora ostati neutralan. Držao je da se politička pitanja mogu odijeliti od socijalnih. Kao i ostali naturalisti, koji ovo držanje baštiniše od Flauberta, Zola je uvjeren da književnik mora služiti svojim umjetničkim idealima, a ne treba da zalazi u političku borbu.

A Dreyfusova afera? S početka Zola nadmudruje sebe samoga, da to nije politika, nego pravosudna zabluda. Osudili su nevina čovjeka, pogazili istinu, a Zola oduvijek obožava istinu. On – Zola – nije doduše tangiran, javnost ga ne pita za njegovo mišljenje, ali on zna da je Dreyfus nevin, upućen je u pozadinu afere, dok neupućena javnost drži da je Dreyfus kriv. Treba dakle progovoriti, kazati jasno i glasno što je na stvari. Ako šuti, postat će sukrivcem onih koji su Dreyfusa otpremili na Vražji otok. Savjest nagoni Zolu da progovori, savjest javnog radnika koji je svojim književnim djelima stekao svjetsku slavu, pa zna da će se njegov glas čuti.

U to se doba još ne zna zašto je Dreyfus zapravo osuđen. Njegov odvjetnik tvrdi da se osuda osniva na jednom jedinom dokumentu, a ni branitelju, ni optuženom nije taj

dokument priopćen. Kolaju svakojaki glasovi, javnost biva sve radoznalija i konačno saznaje da je u kancelariji jednog vojnog atašea u Parizu nađen u košari za papir list koji tereti Dreyfusa. Ne zna se tko je našao ovaj papir, ni kako je dospio u francusko ministarstvo rata. No čuje se da su grafološki stručnjaci prepoznali Dreyfusov rukopis i time dokazali da je artiljerijski kapetan podržavao veze sa vojnim predstavnikom jedne strane sile.

Zapravo je *bordereau* ukraden kod pazikuće njemačke ambasade, iz listovne spremnice, tako da von Schwarzkoppen, njemački vojni ataše, nije ovaj dopis uopće primio. Tajni agent koji se dočepao dokumenta razderao ga je na nekoliko komadića, da bi mogao ustvrditi da je pismo nađeno u košari za papir. Predao ga je majoru Henryju, koji će u Dreyfusovoj aferi odigrati onako jadnu ulogu.

Pukovnik Schwarzkoppen, koji je podržavao veze s Esterhazyjem, nije znao što je na stvari sve do onoga dana kad je u *Matinu* objavljen faksimil pisma koje je pridavano Dreyfusu. Onda mu je sinulo, ali je morao šutjeti, jer njemačka vlada nije htjela da njen ataše bude upleten u aferu. Von Schwarzkoppen je zbog toga mnogo prepatio: njegova se savjest bunila, no vojnička je poslušnost bila jača. Tek dvadeset godina kasnije, za vrijeme I. svjetskog rata, Schwarzkoppen – teško ranjen – piše posmrtno memoare, kako bi fiksirao pravu istinu i olakšao tako svoju savjest. Ti su memoari objavljeni tek 1930., i to u Francuskoj, a stavke koje se odnose na Dreyfusa izašle su u dnevniku *L'Oeuvre*.

Za Esterhazyja saznala je francuska javnost povodom interpelacije Scheurer-Kestnera, potpredsjednika senata. Odvjetak stare alzaške porodice, koja je uvijek bila vjerna Francuskoj, časni je starina uložio sav svoj autoritet da počinjena nepravda bude što prije ispravljena.

Ali da! Samozvani domoljubi proglasili su ga izdajicom, stavljajući u isti koš i njegove političke drugove. Netko je čak posumnjao da je stvoren »izdajnički sindikat« koji plaća Njemačka, a Scheurer-Kestner šef je toga sindikata... Ova je glupa krilatica potakla Zolu da napiše prve svoje članke.

Mnogi Zolini prijatelji iskreno su se začudili što se pisac *Rougon-Macquartâ* dao na taj pustolovni pothvat. Prvi koji ga je upozorio da bi – zalažući se za Dreyfusa – mogao usprkos svojim književnim zaslugama skrhati vrat, bijaše oprezni Alphonse Daudet. I Coppée, koji je prigodom izbora za akademike uvijek za Zolu glasao, sada mu prijateljski prigovara što se petlja u stvar koja ga se na kraju krajeva ništa i ne tiče! No Zola je Coppéea tako temeljito uvjerio da je Dreyfus nekriv, da se i ovaj bezazleni pjesnik odmetnuo u drajfusovce. No brzo je sustao. Napisavši članak u prilog Dreyfusa odnio ga je uredniku *Journala*, a kad mu je urednik objasnio da njegov list ima drugi pravac i da Dreyfusova nevinost nije dokazana, Coppée je poslušno preradio svoj članak, pa je u stvari napao Dreyfusa i drajfusovce. Zolu je ta slabost živo zapekla, a kako je god volio staroga prijatelja i druga, on je s njime prekinuo svaki saobraćaj. Nikada se više nisu sastali.

U jednom svom članku Zola priznaje da ga je Dreyfusova afera silno uzbudila. Ljudska zloba i ljudska glupost potakla je u njegovoj duši toliku žeđ za istinom i pravdom, da shvaća kako i mirni građanin, koji nije rođen da bude heroj, može postati mučenikom svoga uvjerenja.

Najbolji je primjer Zola sam.

Figaro otkazuje suradnju starome svom suradniku, jer se pretplatnici i oglašivači bune protiv Zolinih članaka. Nemajući gdje da štampa svoje polemičke spise, Zola izda-

je posebne brošure. Tako je izašlo *Pismo omladini* koncem 1897., i *Pismo Francuskoj* početkom 1898. »Francuska, probudi se – kliče Zola – probudi se i misli na svoju slavu!«

No grlati patrioti, koji u taj čas predstavljaju Francusku, imaju drugog posla.

Da bi umirila javnost i likvidirala Aferu, vlada izvodi Esterhazyja pred sud. Proces traje samo dva dana, optuženi je riješen, a zavedena gomila priređuje mu burne ovacije. Esterhazy je slavljjen kao junak koji je spasio čast vojske i naroda!

Drajfusovci su zaprepasteni. Čini im se da je sve izgubljeno. No uto je zagrmio Zolin *Optužujem*. Dvije su noći prozori njegova radnog kabineta u Rue de Bruxelles ostali rasvijetljeni: slavni je književnik sastavljao najslavnije svoje djelo. Nije to nikakav roman, nije ni spis o književnoj teoriji: slavni se pisac ne bori za svoje umjetničke ideale, nego za javni moral. Bori se za čovjeka koji je žrtva fatalnih slučajnosti, društvenih predrasuda i prljavih kompromisa. Bori se protiv onih koji u ime »viših interesa« dopuštaju da pošteni ljudi budu proglašeni izdajicama i tretirani kao zločinci.

Zola nosi svoje otvoreno pismo u redakciju dnevnika *L'Aurore*. Nijedan od tzv. nezavisnih listova ne bi ovu stvar štampao. Samo političko glasilo, kao što je *Clemenceauov list*, riskirat će da štampa ovakav sastavak.

Efekt nadmašuje najsmionija očekivanja. Jednoga jedinog dana prodano je 300.000 primjeraka, a prodalo bi se i više da je tiskara, mogla više odštampati. Nastala je uzbuna. Svašta se, istina, znalo i naslućivalo, svašta se šaputalo i govorkalo, a mnoge činjenice što ih je Zola iznio u svojoj poslanici Predsjedniku republike, bijahu javna

tajna. No nitko nije očekivao da bi čovjek od imena i položaja mogao tako brutalno iznijeti na javu ono što se dotada tako pomno prikrivalo. Optužiti bivšeg i sadašnjeg ministra rata, šefa glavnoga štaba i njegova zamjenika, suce i vještake, dokazujući nesmiljenom logikom i konkretnim primjerima da je Dreyfus osuđen, premda je nevin, a Esterhazy riješen, premda je kriv.

Istoga dana kada je izašao *J'accuse* podnesene su u komori prve interpelacije, ali vlada krzma. Dođe li Zola pred sud, Dreyfusova će afera doći također na tapet, a tko zna neće li revizija procesa biti neizbježiva! Konačno je nađen izlaz iz ove situacije. Iz Zoline poslanice Predsjedniku republike istrgnuto je petnaest redaka koji se odnose na vojne suce u Dreyfusovu procesu: zbog tih petnaest redaka optužen je izdavač i pisac, a predsjednik suda budno će paziti da se rasprava ne protegne na ostali dio Zoline poslanice. Treba ograničiti sudski postupak na ono što je izneseno u optužnici, i pomno izbjegavati sve ono što je bitno, tj. Dreyfusov slučaj.

Proces je trajao dvije nedjelje. Zolin advokat Labory spretno je manevrirao ne bi li izazvao debatu o Dreyfusu, no suci su se pravili nevješti. Mnogi svjedoci uopće nisu preslušani, a kad god bi netko iznio kakav detalj koji bi mogao skrenuti raspravu u nepoželjnom pravcu, predsjednik bi ga prekinuo.

Svakoga dana dešavali bi se incidenti, a teror ulice neprestano je ugrožavao Zolu i njegove prijatelje. Jednoga dana istukli su na mrtvo ime nekog mladića koji je klicao Zoli, a drugoga dana jedva je iznio živu glavu i sam Zola. Podjarena masa napala je njegov fijaker, ispregla konje i stala gurati kočiju prema Seini da je baci u vodu. Izlazeći iz sudnice morao je Zola slušati nebrojene uvrede i prijetnje, a jedan slikar – Henri de Groux – naslikao je Zolu

u sudnici kao pendant svome glasovitom Kristu koga ruži gomila! No slavnoga književnika nije ružila samo svjetina nego, i svjedoci. Odgovarajući jednom generalu, koji se na nj okomio usred sudnice), Zola odgovara ledenim mirom:

»Služiti Francuskoj može se na više načina. Mačem ili perom. Gospodin general izvojštio je zacijelo velike pobjede, ali sam i ja izvojštio svoje. Moja su djela prenijela francuski jezik čitavim svijetom, a ja se dičim ovim uspjehom. Prepuštam budućim pokoljenjima ime gospodina generala Pellieuxa i Émila Zole: ona će odabrati koje više vrijedi!«

Pri tom je energično prosvjedovao protiv tvrdnje da je htio vrijeđati vojsku. Ne samo da nije okaljao njenu čast nego baš u ime časti koju dugujemo vojsci, apelira na porotnike.

Uzalud je apelirao. Zavedena pisanjem bulevarske štampe koja je bila posve odana vladi, zavedena držanjem krugova koji pobuđuju respekt, javnost je tražila da Zola bude osuđen. A kad je zbog formalne greške trebalo proces obnoviti (optužbu nije smio podići ministar rata nego ratno vijeće), ratno vijeće traži da Zolino ime bude brisano iz registra Legije časti budući da Émile Zola toga odlikovanja nije dostojan.

Ne mogavši ga proglasiti Židovom ili Nijemcem, Dreyfusovi protivnici proglašuju Zolu Talijanom, premda mu je otac bio francuski državljanin, a mati čistokrvna Francuskinja: premda je odrastao u Francuskoj, premda u Francuskoj živi i premda je francuski književnik. Na francuskom jeziku napisao je četrdeset knjiga, koje su prevedene na sve jezike. No razularene političke strasti ne vode o tom računa. A kad se nakon procesa u Versaillesu Zola

sklonuo u inozemstvo, protivnička je štampa nastavila kampanju udvojenom žestinom.

Nemoguće je ponoviti što je sve napisano protiv Émila Zole i što su sve izmislili njegovi protivnici da mu zablate ime, U samoj knjizi *Dreyfusova afera u slici* John Grand-Cartereta sakupljen je upravo jezovit materijal. Nikada se možda na velikog jednog pisca nije podigla takva hajka. A ta hajka nije poštedila ni njegovu obitelj, žena je strepila u Médanu, izložena teroru samozvanih patriota, njegova su djeca inzultirana, a na zahtjev grafoloških stručnjaka, koje Zola spominje u svojoj optužbi, stavljeno mu je na dražbu čitavo imanje. A bilo bi zacijelo i prodano da nakladnik Fasquelle nije za jedan stolić ponudio i platio 35.000 franaka namirivši tako profesionalnu čast sudskih stručnjaka, koji su ustanovili da Esterhazyjevo pismo potječe od Dreyfusa.... I djeca su učestvovala u toj kampanji protiv Zole. Jedna tvornica čokolade stavljala je u zamotke slike znamenitih ljudi, među kojima se nalazio i Zola. Te bi sličice slali Zolinoj djeci njihovi školski drugovi, a da su prije Zolinom portretu pomno izboli oči. Jadna je Jeanne Rozerot nastojala, što je više mogla, da takve pošiljke ne dođu djeci u ruke, no tko da spriječi takve stvari kada se protiv Émila Zole svi urotiše. A sva ova pisma, koja stizavahu na Zolinu adresu ili na adresu njegove obitelji, rječita su svjedočanstva. Ima tu pisama iz svih krajeva svijeta. Čestitke, savjeti, opomene, molbe, psovke, uvrede... svega ima u toj silnoj korespondenciji koja je djelomično predana Nacionalnoj biblioteci u Parizu, a djelomično je čuva dr. Jacques-Émile Zola, sin slavnoga književnika. Listajući po ovim dokumentima (ukoliko su pristupačni javnosti), može se čovjek uživjeti u Dreyfusovu aferu i shvatiti težinu borbe koju je Zola vodio, stupanj samozataje i beskompromisnu dosljednost

kojom se njegova akcija odlikovala. Čitajući ova pisma, gdje uz najslavnija imena onoga doba susrećemo golemo mnoštvo bezimenih, gdje se laska i priznanje prepletaju s najodvratnijom psovkom i pogrdom, sjetit ćemo se riječi kojima se Anatole France oprostio od mrtvoga književnika 5. X 1902.: *Il fut un moment de la conscience humaine!* Da, zaista: u Zoli se utjelovio jedan čas ljudske savjesti. Zato ga i smijemo zvati junakom. Junakom njegova vremena.

Kameni-međaši Zolina \ivota

- 1840. 2. IV. Rodio se u Parizu Émile Zola od oca François, podrijetlom Talijana i majke Émile, rod. Aubert.
- 1847. Zoli umire otac.
- 1852. Zola u koležu. Poznanstvo s Paulom Cézanneom.
- 1859. Zola propada dvaput na maturi. *La Provence* objelodanjuje prvu Zolinu novelu *Vila ljubavi (La fée amoureuse)*.
- 1859-1862. Gladovanje po pariškim mansardama. Veliki književni planovi.
- 1862. Zola dobiva namještenje kod Hachettea. Suraduje u raznim listovima (kritike) i upoznaje moderne književne struje. Pjesničku romantiku potiskuje pozitivizam i vjera u znanost.
- 1864. *Priče Ninoni (Contes à Ninon)* – prva Zolina knjiga.
- 1865. *Klaudijeva ispovijest (La confession de Claude)* – autobiografski roman.
- 1866. *Zavjet pokojnice (Le voeu d'une morte)* – roman. *Moje mr\nje (Mes haines)* – kritički spisi. *Moj salon (Mon Salon)* – likovne kronike.
- 1867. Zola piše od nevolje *Tajne Marselja (Les mystères de Marseille)* – svoj prvi dokumentarni roman – i psihološku studiju *Tereza Raquinova (Thérèse Raquin)* – prvo svoje remek-djelo. Iste godine izlazi Zolina monografija o Édouardu Manetu, prvaku impresionističkog slikarstva, koga u ono doba malo tko priznaje.

1868. *Madlena Ferat (Madeleine Férat)* – psihološki roman, u kojem Zola primjenjuje fiziološku hipotezu o »impregnaciji« žene.
1870. Zola se vjenčao s Gabrielom Aleksandrinom Méley, s kojom je i prije živio.
1871. Zola u Bordeauxu. Traži namještenje u državnoj upravi i šalje parlamentarne izvještaje listu *La Cloche*. – *Sudbina Rougonâ (La fortune des Rougon)* – prvi roman velikoga ciklusa: *Rougon-Macquârtovi. Prirodna i društvena povijest jedne obitelji pod Drugim carstvom (Les Rougon-Macquârt. Histoire naturelle et sociale d'une famille sous le Second empire)*. Iste godine drugi svezak ciklusa *Lovina (La curée)*.
1873. *Trbuh Pariza (Le ventre de Paris)* – treći roman ciklusa.
1874. Zola se redovno sastaje sa »Izviždanim kazališnim autorima« (*Les auteurs sifflés*) > Flaubert, Goncourt, Turgenev, Daudet. *Osvojenje Plassansa (La conquête de Plassans)* – četvrti roman ciklusa. *Nove priče Ninoni (Nouveaux contes à Ninon)*.
1875. *Grijež Abbe Moureta (La Faute de l'Abbé Mouret)* – peti roman ciklusa.
1876. *Njegova Ekselencija Eugen Rougon (Son Excellence Eugène Rougon)* – šesti roman ciklusa.
1877. *L'Assomoir* (vlastito ime koje označuje rakijašnicu) – sedmi roman ciklusa i prvi veliki uspjeh *Rougon-Macquartâ*. Redovni literarno-društveni sastanci kod Trappea (Flaubert, Goncourt i Zola od starijih, te Maupassant, Huysmans, Céard, Hennique i Alexis od mladih).
1878. *Stranica ljubavi (Une page d'amour)* – osmi roman ciklusa, kojem je priloženo genealoško stablo obitelji Rougon-Macquârt. Zola objavljuje u posebnoj knjizi tri drame koje nisu doživjele uspjeha: dramaturgiju *Tereze Raquinove (1873)*, *Rabourdirove baštinike (Les héritiers Rabourdin, 1874)* i *Ru\in pupoljak (Le bouton de rose, 1878)*. Gotovo svi su romani dramaturgirani, a te kazališne obradbe znatno su popularizirale ciklus.

1879. *Republika i književnost (La République et Littérature)* – kritički članci.
1880. *Médanske večeri (Les soirées de Médan)* – zbirka novela iz prusko-francuskog rata 1870-71. Prilozi Zole, Maupassanta, Huysmansa, Céarda, Henniquea i Alexisa. Zolina je novela *Juriš na mlin (L'attaque au moulin)*, koja će biti obrađena i za operni libreto. Naslov *Médanske večeri* podsjeća na sastanke u Zolinu ljetnikovcu u Médanu gdje se okupljaju mladi naturalistički pisci. Najveći među njima (Maupassant i Huysmans) doskora će se odbiti od Zole. – Iste godine *Eksperimentalni roman (Le Roman expérimental)* – važno za teoriju Zolina naturalizma.
1881. Zola vodi veliku književnu kampanju u prilog naturalizma i objavljuje sljedeće knjige, u kojima su sakupljeni članci iz raznih novina i časopisa: *Naturalizam u kazalištu (Le naturalisme au théâtre)*, *Naši dramski pisci (Nos auteurs dramatiques)*, *Naturalistički romanopisci (Les romanciers naturalistes)*, *Književni dokumenti (Les documents littéraires)*.
1882. *Pot-Bouille* (slobodni prijevod: *Na kućnom ognjištu*) – deseti roman ciklusa. Paul Alexis, Zolin zemljak iz Aixa, izdaje životopisno djelo: *Émile Zola. Bilješke prijatelja (Émile Zola. Notes d'un ami)* s izborom mladenačkih pjesmotvora Zolinih.
1883. *Au Bonheur des Dames* (ime pomodne trgovačke kuće) – jedanaesti roman ciklusa. – Novo izdanje *Tajna Marselja* sa značajnim predgovorom, u kom pisac objašnjava postanak djela.
1884. *Radost života (Le joie de vivre)* – dvanaesti roman ciklusa.
1885. *Germinal* – trinaesti roman ciklusa, jedno od najvećih djela što ih je proizveo francuski naturalizam. Naslov je simboličan: *Germinal* jedan je od proljetnih mjeseci republikanskog kalendara, a svojom etimologijom doziva u pamet klijanje, tj. klice bolje budućnosti.
1886. *Djelo (L'oeuvre)* – četrnaesti roman ciklusa. Cézanne, Zolin drug iz mladih dana, odbija se od pisca koji je »uspio«, misleći da je u nesretnom slikaru prikazao njega, Cézannea.

1887. *Zemlja (La terre)* – petnaesti roman ciklusa. Ovaj roman iz seljačkog života mnogo je napadan, ali je s vremenom postigao najveću nakladu od svih Zolinih djela. Manifest petorice (Bonnetain, Rosny, Descaves, Paul Marguerite i Guiches), koji ustaju protiv Zole i njegove koncepcije naturalizma. Svi potpisnici manifesta – osim prvoga, koji je zarana umro – požalili su svoj istup.
1888. *San (Le rêve)* – šesnaesti roman ciklusa. Zola koji se približio pedesetoj upoznaje Jeanne Rozerot, dvadesetogodišnju djevojku, koja će mu roditi dvoje djece. Poznanstvo sa skladateljem Bruneauom.
1889. Bračne krize. Rodila se Zolina kći.
1890. *Čovjek-zvijer (La bête humaine)* – sedamnaesti roman ciklusa.
1891. *Novac (L'argent)* – osamnaesti roman. Rodio se Jacques-Émile, Zolin sin. – *San*, opera Alfreda Bruneaua po Zolinu romanu. Zola piše operne librete.
1892. *Slom (La débâcle)* – devetnaesti roman ciklusa.
1893. *Doktor Pascal (Le Docteur Pascal)* – dvadeseti roman ciklusa, zaključak *Rougon-Macquartâ*. – Brunetière izabran protiv Zole u Francusku akademiju. Kampanja protiv Zolina naturalizma ponovo oživljuje. – Povodom novinarskoga kongresa u Londonu, Zola putuje u Englesku, gdje bude svečano dočekan.
1894. Zola počinje novi ciklus romana *Tri grada (Trois villes)*>
Lurd (Lourdes) – prvi roman trilogije. – Zola putuje u Italiju gdje ga svečano dočekuju.
1896. *Rim (Rome)* – drugi roman trilogije.
1897. *Pariz (Paris)* – treći roman trilogije. Koncem godine – prvi Zolini članci povodom Dreyfusove afere (*Figaro*).
1898. 13. I. Zola objavljuje u dnevniku *L'Aurore* otvoreno pismo Predsjedniku republike povodom Dreyfusove afere (*J'accuse*). Zola osuđen na godinu dana tamnice i 3000 franaka globe zbog vrijeđanja vojske. Zola brisan iz popisa Legije časti. Obnova procesa. Zola je ponovo osuđen i bježi, po nagovoru prijatelja, u Englesku. Klevetnička kampanja dostiže svoj vrhunac. Ujedno izlazi zbornik u

počast Zole s potpisima »drajfusovaca« koji traže reviziju Dreyfusova procesa (*Hommages des Lettres Françaises à Émile Zola*). – Izbior Zolinih djela (*Pages choisies*) u Colinovoj zbirci.

1899. Obnova Dreyfusova procesa u Rennesu. Amnestija. Zola se vraća iz Engleske gdje je proveo godinu dana. – Izlazi prvi roman tetralogije *Četiri evanđelja* (*Les quatre évangiles*) – *Plodnost* (*Fécondité*).
1901. *Rad* (*Travail*) – drugi roman tetralogije. Zola se priklanja socijalizmu.
1902. 28. IX. Zola umire otrovan ugljičnim dioksidom uslijed pokvarena kamina.
1903. *Istina* (*Vérité*) – treći roman tetralogije. Četvrti – *Pravda* (*Justice*) Zola nije dospio napisati
1907. Prvi svezak Zoline korespondencije: *Pisma iz mladosti* (*Lettres de jeunesse, 1858-1871*).
1908. Smrtni ostaci Émila Zole prevezeni u Pantheon. Drugi svezak Zoline korespondencije: *Književnost i umjetnost* (*Les Lettres et les Arts*).
- 1909-1914. Izlazi glasilo Društva Émila Zole (*Bulletin de l'Association É. Z.*)
- 1921-1929. Izlazi glasilo Društva Zolinih prijatelja (*Bulletin de la Société des amis de Z.*)
- 1927-1929. Kritičko izdanje Zolinih djela u pedeset svezaka: nakladnik François Bernouard: bilješke i komentare napisao Maurice Le Blond, Zolin zet. U posljednjem svesku navodi urednik 236 djela o životu i radu Émila Zole (*Liste d'ouvrages français pour servir à l'étude de la vie et de l'oeuvre d'É. Z.*)
1930. Denise Le Blond-Zola objavljuje kod Fasquellea životopis svoga oca (*Émile Zola raconté par sa fille*). Djelo je posvećeno bratu Jacquesu i suprugu Mauriceu. Obojica su liječnici.
1932. Trideseta godišnjica Zoline smrti. Društveno-političke i gospodarske prilike u svijetu aktualiziraju neka djela Émila Zole, koji se općenito smatra naprednim piscem, »pjesnikom svoga vremena« (Barbusse).

1952. Pedeseta obljetnica Zoline smrti svečano se komemorira u čitavom svijetu. Službena proslava u Francuskoj, gdje Zolu počinju smatrati pučkim klasikom. Brojne publikacije o Zoli i pojačan interes za njegova djela.⁹¹

⁹¹ Otkako je M. Le Blond 1929. objavio svoj popis – izbor francuske literature o Zoli – pojavile su se mnoge značajne publikacije, mada neka od starijih djela nisu time obezvrijeđena. Uoči tridesete godišnjice Zoline smrti izlazi nekoliko monografija koje i danas vrijedi konzultirati: Deffousova studija o pojavi *Assomoir* (1931), Battiliatova monografija (i. g.), a napose knjiga Zoline kćeri koja je ispričala život svoga slavnog oca, živo, interesantno, uvjerljivo i gotovo kritički. Iduće godine (1932) objavljuje Barbusse svoju monografiju, svrstavajući Zolu među napredne pisce koji su još uvijek aktuelni. Barbusseova knjiga o Zoli, koja je doskora prevedena na engleski i na njemački, pripomaže u velikoj mjeri da bi se pravilno ocijenio položaj ovoga pisca i javnog radnika, koji je o tridesetogodišnjoj smrti bio dovoljno živ da se o njemu diskutira kao o kakvom suvremeniku. Godine 1933. objavljuje B. de Jouvenel svoju biografiju a 1935. piše E. Herriot o Zoli i njegovu djelu. Godine 1935. raspravlja jedan stranac (John Rewald) o Zolinu odnosu prema Cézanneu, objašnjavajući jedan važan detalj Zolina životopisa, a 1937. evocira M. Le Blond ne manje važan detalj Zoline književne karijere, tj. publikaciju njegova romana o selu i seljacima (*La publication de la Terre*). Iste godine (1937) daje Heinrich Mann svoju monografiju o Zoli, a 1938, uoči II. svjetskog rata daje nam svoga Zolu jedan belgijski pjesnik koji se istakao kao politički radnik (L. Pierard). Da interes za pisca *Rougon-Macquarta* nije iscrpljen, svjedoči monografija A. Zevaesa (koja izlazi odmah nakon rata 1945), svjedoči i Beuchatova povijest naturalizma, koja u svom drugom svesku daje Zoli mjesto koje mu pripada (*Le naturalisme triomphant*, 1949). Pedeseta godišnjica Zoline smrti potiče interes za pisca, koji nikako da siđe s dnevnoga reda. M. Bernard izdaje zanimljiv i poučan izbor tekstova i drugih dokumenata o Zoli (*Z. peint par lui-même*, 1952), J. Freville, poznati marksistički kritičar, daje svojoj knjizi o Zoli značajni naslov *Sijač oluja* (*Z., semeur d'orages*), a G. Robert raspravlja o načelima i općim karakteristikama njegova djela (*E. Z. Principes et caractères généraux de son oeuvre*). Isti pisac daje iste godine omašnu monografiju o *Zemlji* (*La terre d'E. Z. Etude historique et critique*), kazujući o temi, o kojoj se toliko raspravljalo, štošta novo. Novih pogleda, pa i činjenica, naći ćemo u posljednjim brojevima nekih periodika, bile to *Nouvelles Littéraires* ili *Europe*. Dokaz da je pisac *Rougon-Macquarta* i nesebični branitelj Dreyfusa još uvijek živ, što s obzirom na korjenite preobrazbe posljednjih pedeset godina nije zaista mala stvar. Mada je Zola, ako svi znaci ne varaju, postao pučkim klasikom, ne može se ustvrditi da je njegov posmrtni proces završen. Niti je on kazao svoju posljednju, niti je njegov položaj u književnosti i javnom životu konačno određen. Još će biti kritičara koji će osjetiti potrebu da raspravljaju o temi, o kojoj je pisac ovih redaka raspravljao prije dvadeset godina i više, a koja glasi: Zola i naše doba.